

Ajans Gazeteciliği - AzerTac

Tahmina ALYAROVA 

Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema, Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara, alyarova@yahoo.com

Geliş Tarihi/Received:

13.06.2019

Kabul Tarihi/Accepted:

09.09.2019

Yayın Tarihi/Published:

25.12.2019

ÖZ

Tarih boyunca enformasyonu elde etmenin ve aktarmanın pek çok yöntemi olmuş ve bu konuda ateş, güvercin, peyk, telgraf, telefon, radyo, gazete ve haber ajansları gibi çeşitli araçlar kullanılmıştır. Süreç içerisinde enformasyon endüstrisi de giderek büyümüş, güç kazanmış ve nihayetinde ciddi bir gelişim sergilemiştir. Siyasal, sosyal ve ekonomik alanlardaki birçok ihtiyacın sonucunda ortaya çıkan haber ajansları da günümüzde en gelişmiş enformasyon kuruluşlarından biri sayılmaktadır. İlkel şekilde 19. yüzyılda ortaya çıkan haber ajanslarının profesyonelliğe ulaşması bütün dünyada farklı zaman dilimlerinde gerçekleşmiştir. Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk ulusal haber ajansı olan AzerTac da kuruluşundan günümüze dek zaman zaman içinde bulunduğu zorlu süreçleri atlatarak dünya standartlarına uyum sağlamak adına önemli yol kat etmiştir.

Bu çalışmada ajans gazeteciliğinin hangi ihtiyaçlar sonucu ortaya çıktığına, özelliklerine ve tarihi gelişim sürecine kısaca yer verilecek; Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin mirası olan AzerTac Haber Ajansının doğuşu ve savaş dönemindeki gazetecilik performansı da dâhil olmak üzere günümüze kadar gelen gelişim süreci ise daha kapsamlı şekilde incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Ajans gazeteciliği, haber ajansları, Azerbaycan, AzerTac, Azerbaycan Devlet Haber Ajansı

Agencies Journalism - AzerTac

ABSTRACT

There have had various methods of obtaining and transferring of information, throughout history as fire, pigeon, pageboy, telegraph, telephone, radio, newspaper, news agencies etc. In the process, the information industry has also grown, gained strength, and ultimately has developed significantly. News agencies that are existing as the result of necessity in political, social and economic fields, now considered to be as one of the most advanced information organizations. News agencies that primarily appeared in 19th century has reached professionalism all over the world at different times. AzerTag, the first news agency of the Republic of

Azerbaijan, has made an important road to comply with world standards by overcoming the periods of uphill battle.

In this study, the reason for existence and specifications of agency journalism will be briefly mentioned in the historical development process. The development process of the AzerTag News Agency, which is the heritage of the first Azerbaijan Democratic Republic, will be studied exhaustively including journalistic performance during the war, throughout the development process.

Keywords: Agencies Journalism, news agencies, Azerbaijan, AzerTag, Azerbaijan State News Agency

1.Giriş

İnsan varoluşu itibariyle barınma, beslenme, giyinme gibi bazı temel şeylere gereksinim duyar. Her ne kadar zaman zaman göz ardı edilse de bu temel gereksinimlerden birisi de insanın haber alma ve iletişim kurma ihtiyacıdır. Zira insan düşünen bir varlıktır ve kendi benliğini de çeşitli iletişim yöntemleriyle karşısındakine aktarır. Aynı şekilde başkalarından gelen kodları da alarak iletişim edimini yerine getirir. Özellikle zaman içinde gelişen teknolojik imkanlar da iletişim biçimlerinde ciddi şekilde değişimlere yol açmıştır.

Bugün tekelleşen, büyük sermayenin elinde bulunan iletişim araçları ile kitleler, kişi ve kurumların çıkarı doğrultusunda etkilenmekte ve bir şekilde kamuoyu biçimlendirilmektedir. İletişim araçlarının gücünü gösteren bu durum haber oluşumunun sonu gelmeyecek araştırmalara konu olacağına öngörüsü sayılabilir. Özellikle kitle iletişimi denildiğinde ilk akla gelen şüphesiz haber kavramı olmaktadır. Haberin pek çok tanımı olmakla birlikte öne çıkan bazı tanımlamalara bakılacak olursa Tokgöz (2000)'e göre haber; acele kaleme alınmış edebiyattır. Haber olgusu belirli bir yer ve zaman içinde gerçekleşen olayların, bu olayların varlığından ya da içeriğinden haberdar olmayanlara aktarıldığı rapordur. Daha genel bir çerçeveden bakıldığında ise haber; bireylerin yaşamını etkileyen olumlu, olumsuz, tüm toplumsal gelişmelere ilişkin ilgilerin, gazete, televizyon, radyo, dergi gibi medya organları tarafından kamuoyuna aktarıldığı metinlerdir (Gönenç, 2004).

Çalışmada haber kavramından hareketle, kamu haberciliğine, oradan da Azerbaycan'ın devlet haber ajansı olarak faaliyetini sürdüren AzerTac'a odaklanılacaktır. Bunun öncesinde de bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki basın tarihine değinilecektir. Çalışmanın sınırlamaları nedeniyle ise bu bölüm sadece genel hatlarıyla ele alınacaktır. Böylece tarihsel süreç hakkında okuyucuların fikir sahibi olması amaçlanmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, her alanda gelişme göstermekte, bölgenin en önemli ve güçlü ülkelerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Sovyet sonrası çağdaş Azerbaycan'ın 1994-2003 arasındaki 10 yıllık süreci özellikle Haydar Aliyev ve politikaları ile şekillenmiş ve kendisinden sonraki dönemde de bu politikaların belirleyiciliği devam etmiştir. Bu dönem aynı zamanda ülkenin uluslararası sisteme entegrasyonu açısından bazı olumsuzluklara karşın ciddi gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak da bilinmektedir (Dikkaya & Çaylak, 2008). Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Azerbaycan'da genel anlamda bir

değişim süreci başlamış, bağımsızlıktan sonra ülkede demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. 6 Ağustos 1998’de Cumhurbaşkanı H.Aliyev’in imzaladığı özel kararnameyle Azerbaycan’da basın üzerindeki sansür kaldırılmıştır.

Kafkasya’daki Türkler hatta Rusya’daki tüm Müslümanların basın hayatındaki asıl önemli nokta ise 22 Temmuz 1875 tarihinde İkinci Gazetesi’nin yayıma başlamasıdır. Ekin ve ziraat haberlerinin önemli yer tuttuğu gazetede çeşitli gündelik hadiselere de dahiliye haberleri olarak yer verildiği görülmektedir. Ayrıca İkinci’de ara ara şiirler de yayımlanmıştır (İsabeyli, 2005). İkinci gazetesinin önemi; halkın anlayabileceği günlük konuşma dili olan bir Türkçe kullanma çalışmalarının yanında, Kafkasya ve hatta Rusya Müslümanları arasında ana dildeki basının başlangıcı, kurucusu olarak sayılmasından gelmektedir. Meşhur Kırım İsmail Gaspıralı, 1883 yılından itibaren Bahçesaray’da çıkan Tercüman Gazetesi naşiri olarak, tüm Rusya’daki Türk Basın tarihinin İkinci gazetesi ile başladığını bildirmektedir (Topçubaşov, 2010).

İkinci gazetesi 1877’de Rus-Türk Savaşı nedeniyle kapatılmış ve İkinci’nin ardından Azerbaycan Türkçesi’nde bir süre gazete çıkmamıştır. Gazete çıkarmak için yapılan başvurular da Sansür İdaresi tarafından reddedilmiştir. Hatta Rus dilinde çıkan gazetelerin bazılarının ek şeklinde yerli dilde gazete basma girişimleri dahi kabul edilmemiştir. Bakinskiy Listok ve Kaspiya gazetelerinin girişimleri buna örnektir (Şahverdiyev, 2010).

İkinci’den sonra basılan gazetelerin uzun ömürlü olmadığı ve İkinci’deki kadar önemli etki bırakmadığı görülmektedir. Kronolojik olarak İkinci’nin ardından ikinci gazete Ziya’dır. Gazete, Tiflis’te ikâmet eden Hacı Said Ünsizade’nin sansür idaresine bir mektup yazıp cehaletin zararlarına vurgu yapmasının ve bilgilenmenin halklar için ne kadar önemli olduğuna değinmesinin ardından 1 Ocak 1879’da yayım hayatına başlamıştır. Bu gazete basılan 76. Sayısının ardından Ziya-yi Kafkaziya adını almış ve bu şekilde basılmaya devam etmiştir (Şahverdiyev, 2010).

Ziya-yı Kafkaziya’dan sonra Hacı Said’in kardeşi Cemal Ünsizade tarafından 1883’ün Ocak ayında Keşkül dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. Dergi 11. sayısından sonra gazeteye dönmüş ve yayım hayatına yeni formunda devam etmiştir. Keşkül, hayata dair hemen her konuda makaleler ve yazılara yer veren bir gazete olarak İkinci ve Ziya’nın tam ortasında konumlanmıştı (Rüstemova, 1993). Keşkül, milli şuurun yayılmaya başladığı bir dönemde yayım yaptığı için misyonu biraz daha farklı olmuştur. Gazetede yazan aydınların da etkisiyle milli bilincin yayılıp bağımsızlık düşüncesinin yerleşmesinde önemli rol üstlenmiştir.

Keşkül’ün kapanmasından sonra 1903’e dek birçok gazetenin yayıma başlaması için başvuru yapılsa da bu başvurular yine olumsuz sonuçlanmıştır. 30 Mart 1903’te Rusya, Almanya ve Fransa’da eğitim alan Nahçıvan doğumlu aydın ve yazar Memmedaga Şahtantinskiy’nin gazete çıkarma başvurusu olumlu sonuçlanır ve haftada üç defa yayımlanmak üzere Şark-ı Rus gazetesi yayın hayatına başlar. Gazete, 1904’te ise günlük olarak çıkmaya başlar ve böylelikle 20. yüzyılın Azerbaycan Türkçesi ile çıkan ilk gazetesi ve ilk günlük gazete unvanlarını alır (Şahverdiyev, 2010). Gazete, önemli aydınlar

tarafından kaleme alınan şiirden öyküye, makaleden habere kadar pek çok içeriğiyle dönemin aydınlanma hayatında önemli bir misyon yüklenmiştir.

20. asırda Çar hükümetinin milli basınını gelişmesine uyguladığı engeller açıkça görülür. Hükümet tarafından Sametbey Mehmandarov'a 1890'lı yıllarda gazete çıkarmaya izin vermediği gibi, M. Şahtahlı'nın "Tiflis" (1896) ve Neriman Nerimanov'un "Taze Haberler" (1899) gazetesi ve bir süre sonra tekrar Nerimanov'un "Mekteb" (1901) adlı derginin çıkarılması için verdiği dilekçe de çeşitli bahanelerle reddedilmiştir. Bunun dışında yapılan diğer bazı girişimler de olumsuz olarak cevap bulmuştur. Bu nedenle Ekinci, Keşkül, Ziya gibi gazete ve dergilerin kapanmasının ardından Azerbaycan'daki Türk yazarların bir kısmı eserlerini bir süre Rus İmparatorluğunun başkenti Petersburg ve diğer büyük merkezlerden Moskova, Tiflis ve diğer şehirlerde basılan gazetelerde yayınlamıştır (Mirahmedov, 1983).

2. Tanım Olarak Haber Ajansları

Haberciliğin ilerleyen zaman ve gelişen teknolojiler sayesinde boyut atladığı bir gerçektir. Kitle iletişim araçlarının esas haber kaynağı olan haber ajansları da bu gelişim sürecinde büyük bir gelişim kat etmiştir. İşlevsellik ve teknik açıdan ajans haberciliği olumlu yönde değişim sergilese de söz konusu habercilik olduğu için değişmeyen değerlere sadık kalınması gerektiği de gözlemlenmektedir. Konunun bu boyutunu ajans haberciliğinin tanımlarından yola çıkarak açıklamak mümkündür. Unesco'nun haber ajansı tanımına göre:

"Haber ajansı, hukuki statüsü ne olursa olsun, genel anlamda haberleri, gerçekleri gösteren ve tanımlayan, aktüalite belgelerini bulup, bunları kitle iletişim araçlarına, onları ikna etmenin dışında kalmak üzere yayan, yasaların hükümlerine, ticaret kurallarına uygun, olanak verdiği ölçüde tam ve tarafsız bir hizmet götüren kuruluştur" (Tokgöz, 2000: 144).

"Ajans, tarafsız bir biçimde topladığı haberleri, doğruluğundan emin olmak koşuluyla en hızlı araçlarla gazetelere ulaştıran kuruluştur" (Başkut, 1967: 220). Bülbül (2000: 110)'a göre ajans, "Çeşitli kitle iletişim araçlarına, amaçları doğrultusunda olayları izleyerek, bunları tarafsızlık, doğruluk ve hızlilik ilkelerine bağlı kalarak değerlendirmeye tabi tutan ve sonra da edindiği bilgileri çeşitli yol ve yöntemlerle, en geniş şekilde abonelerine ulaştıran kuruluştur".

Genel olarak tanımların içeriğine bakıldığında, ajans haberciliğinden beklenenin zaman içinde nasıl değiştiğini görmek mümkündür. Örneğin Başkut'un tanımında vurgulanan "en hızlı araçlarla ulaştıran" ifadesinin daha yakın tarihli tanımlarda beklenti olarak sık sık karşımıza çıktığı söylenemez. Bunun sebeplerinden biri olarak internet çağının eski dönemlerde kullanılan sanal olmayan araçlarla haber ulaştırma sorununu aradan kaldırabilmiş olmasını göstermek mümkündür.

Girgin ise kavramı, "Haber ajansı, günün 24 saati, haberin yanı sıra, fotoğraf, film, bant, kaset, CD, grafik, doküman vs. gibi haber malzemeleri toplayan ve üreten, bunları üyelerine, paydaşlarına, abonelerine ve müşterilerine dağıtan ya da satan kuruluştur" şeklinde tanımlamıştır (Girgin: 2001).

Ajans gazeteciliğini daha çok teknik açıdan tanımlayan benzer bir tanım ise şöyledir: “Muhabir, foto muhabir ve kameramanları vasıtasıyla; haber, fotoğraf, görüntü toplayıp, bunları redaktör, editör ve kurgucuları, montajcıları aracılığıyla belirli formatlara getirip işleyen ve ortaya çıkan ürünü ücret karşılığında abonelerine ileten kuruluşlara haber ajansı denir” (Şahin, 2012: 116).

2.1. Haber Ajanslarının Tarihsel Gelişim Süreci ve Ortaya Çıkma Nedenleri

Haber ajanslarının ilk örnekleri 19. Yüzyıla dayanmaktadır. Yavaş yavaş oluşan bu kuruluşlar bugünkü anlamda haber ajansı olarak adlandırılmasa da günümüzdeki haber ajanslarının ilk örneklerinden sayılmaktadır. İlk haber ajanslarının kurucusu da Bostonlu tacir Samuel Gilbert olarak kabul edilmektedir. Gilbert 1811 yılında dükkânının bir kısmını okuma salonu, diğer kısmını çay salonu olarak ikiye ayırmıştı. Boston’da limana yaklaşan gemi görevlilerinden Batıyla ilgili haberler almaya başlamış, bunu defterine yazarak dükkânına gelen müşterilerine aktarmaya başlamıştır. Gilbert’in ticari amacı dünyanın haber ajanslarının tarihine dönüşmüştür (Aslanov, 2011b).

Ajansların ortaya çıkmasının üç esas sebebi bulunmaktadır. 1- Olayların gelişmesi, 2- Haber maliyetlerinin artması, 3- Teknik gelişim ve değişimler. Fransız ihtilalinden sonra Avrupa’da birçok değişim gözlemlenmiş ve bunun sonucunda ortaçağın otoriter yapısı Reform ve Rönesans hareketleriyle değişiklik göstermiştir. Bu gelişmeler gazeteciliği de etkilemiş ve artık dünyanın her yerinden habere ihtiyaç duyan insanlara küçük ekiplerle haber hizmeti vermek de imkânsız hâle gelmiştir. Haberlerin çeşitleri çalışanların sayılarıyla doğru orantılı olarak çoğaldıkça giderler artmış ve bu da farklı basın organlarının ortak iş yapmasına neden olmuştur. Haber alma ve yayma aracı artık telgrafla sınırlanmamakta, telefon, bilgisayar, internet vb. da devreye girerek haberin hızını artırmakla beraber masrafları da çoğaltmıştır. Bütün bunlar ortak çalışabilecek, kurumsallaşmış haber organlarına ne kadar ihtiyaç duyulduğunu göstermekteydi (Bülbül, 2000: 244-246).

“Bir gereksinimi giderme yönteminin kurumsallaştırılması” (Girgin, 1994: 2) olarak ortaya çıkan haber ajanslarından ilki 1835 yılında Paris’te kurulmuş Havas ajansı olmuştur. Onu 1851 yılında Reuter, 1855 yılında ise Almanya’nın Wolf haber ajansı takip etmiştir (Aslanov, 2011b).

Dünyada bu gelişmeler yaşanırken Türkiye’de de paralel şekilde önemli gelişmeler yaşanmış ve Türk basın tarihinde şimdiki Anadolu Ajansına gelene dek birçok farklı kuruluş, bu yönde çeşitli faaliyetler göstermişti. Haber ajansına dair ilk gelişme ise 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında Havas’ın muhabir göndermesinden sonra başlamıştır (Topuz, 1996: 55-56).

Daha sonra Osmanlı Telgraf Ajansı (1909-1914), Osmanlı Milli Telgraf Ajansı (1914-1918) ve Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşında yenilmesi sonucu kurulan Türkiye-Havas-Reuter Ajansı (1920-1922) gibi kısa süreli kuruluşlar faaliyet göstermiştir. Lozan barışının imzalanmasından sonra Türkiye-Havas-Reuter ajansının birçok yetkisinin tahminen aynı dönemde kurulan Anadolu Ajansına devredilmesi daha bağımsız bir kuruluşun oluşması için büyük etkendi (Girgin, 2002: 132-133).

Bütün bu girişimlerin ardından Türkiye'nin sürdürdüğü milli mücadeleyi hem ulusal hem de uluslararası arenada duyurmak ihtiyacı bağımsız ve ulusal bir haber ajansının kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu gereklilik de Mustafa Kemal Atatürk, Halide Edib Adıvar, Yunus Nadi Abaloğlu'nun girişimleriyle sonuca ulaştırılmış ve Anadolu Ajansı, 6 Nisan 1920'de resmi olarak kurulmuştur.

Azerbaycan'da dönemin milletvekili Ağa Aşurov yaptığı konuşmada radyo cihazlarının yetersizliğini vurgulayarak durumun olumsuz sonuçlarını şu şekilde dile getirmiştir: “...cihazların yokluğundandır ki, düşmanlarımız hakkımızda ve Bakü hususunda çeşitli yalan ve gerçekdışı haberler yayınlıyorlar. Bizim de ajansımız olsaydı biz bu vasıta ile hakkımızda yayımlanan haberleri öğrenirdik ve gereken cevapları da verirdik” (Aslanov, 2011b: 88).

Bu konuda Azerbaycan hakkında yapılan propagandaları çürütmek ve Bakü konusundaki haklılığını uluslararası kamuoyuna kanıtlayabilmek adına lojistik ve teknolojik eksiklerini gidermek için arayışlarını hızlandırdı. Bu arayışlar da yavaş yavaş sonuç vermeye başladı ve 2 Mart 1920'de “Azerbaycan” gazetesinde ilk defa “AzerTac” imzasıyla haberler yayımlanmaya başladı. Gazetenin 3 Mart tarihli baskısında ise “AzerTac'ın dâhili haberleri” adı altında Şuşa, Karyagin (şimdiki Fizuli) ve Hankendi şehirlerinden alınan kısa haberler yayımlanmıştır (Aslanov, 2011b).

AzerTac'ın hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Rusça olarak hazırladığı haber bültenleri, bayram günleri de dâhil olmak üzere her gün yayımlanmaya başladı. Bu bültenlerde yeni kurulmakta olan devlette gerçekleşen mühim olaylar yer alıyor, hükümetin yaptığı işler de böylece tarihe yazılıyordu. Bültenlerde Moskova, Paris, Basra, Roma, Tiflis, Taşkent, Kuzey Kafkasya, Hazarötesi ve Karadeniz'den alınan haberler ile radyo istasyonlarından, telefonda, telgraftan ve muhabirlerden alınan haberler yayımlanıyordu.

2.2. ROSTA'nın Şubesi Olarak AzerTac

AzerTac, kısa sürede hem haber olarak hem de haber servis ederek etkin bir biçimde çalışmaya başlasa da çok uzun süre varlığını koruyamamıştı. Bolşevik Rusya'sının işgali sonucunda 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıkılmış ve AzerTac da yalnızca iki aya yakın faaliyet gösterebilmişti.

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulduğu ilk aylarda AzerTac faaliyetlerine devam etti; ancak bu zaman zarfında Rusya Telgraf Ajansının (ROSTA) bir şubesi gibi çalışmaktan öteye gidemedi. Azerbaycan'ın bölgelerinden gönderilen haberler dışında AzerTac bütün haberlerini ROSTA'dan alıyordu. 9 Haziran 1920 itibarıyla de AzerTac, resmi olarak ROSTA'nın şubesine dönüştü. Bu tarihte Nariman Narimanov'un “Azerbaycan Merkezi Matbuat Kurulu kurulması hakkında” imzaladığı kararnamenin ardından ROSTA'nın Kafkasya şubesinin Azerbaycan bölmesi (AzKafROSTA) kurula dâhil edilmiştir (Aslanov, 2011b).

AzKafROSTA'nın faaliyeti sadece Bakü ile sınırlanmamış ve ajans; ülkenin Gence, Şuşa ve Lenkeran gibi diğer şehirlerinde de şube ve bürolarıyla faaliyet göstermiştir. Bu bürolar merkeze sadece

yerli haberleri göndermiyor, aynı zamanda kendileri de dâhili imkânlarını kullanarak enformasyon nitelikli duvar gazeteleri ve posterleri yayımlıyorlardı (Aslanov, 2011b).

2.3. SİTA'nın Şubesi Olarak AzerTA

1922 yılında SSCB'nin kurulmasından sonra diğer cumhuriyetlerin haber ajansları gibi AzerTA da Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı'nın (SİTA) bir bölümüne dönüşmüştü; fakat maddi ve teknik imkânlar zamanın taleplerini karşılayamıyordu. Ajansın gerekli lojistik imkânlarla sahip olmaması kaynağa erişmede güçlük yaşanmasına ve zaman zaman güncelliğin yitirilmesine yol açıyordu. Bunun yanı sıra teknolojik yetersizlikler de haberlerin servis edilmesi konusunda sıkıntı yaşanmasına neden oluyor ve ajansın hem üretim aşamasındaki faaliyetleri sekteye uğruyor hem de verimliliği düşüyordu.

Güney Kafkasya Federasyonu kurulduktan sonra 1923 yılının Mart ayında üç Güney Kafkasya Cumhuriyetinin haber ajansı ZaqTA (GKTA) adı altında birleştirildi. 1936'da ise AzerTA yeniden bağımsız enformasyon organı olarak faaliyetini devam ettirdi (Aslanov, 2013: 115-116).

2.4. Savaş Döneminde AzerTA

Faşist Almanya'sının SSCB'ne ani hücumu barışçı yapılanma işlerini durdurdu. O zamanki büyük ülkenin, aynı zamanda Azerbaycan'ın hayatı, savaş atmosferine büründü ve yalnız bir amaç, yani zafer için mümkün olan ve olmayan bütün işleri yapmaya yönlendirildi.

Savaşın ilk günlerinde Moskova ile iletişim kesildiği için AzerTA bütün haberleri önce sıradan telgrafla, sonra da radyo yoluyla alıyordu. Ajansın bütün çalışanları gece-gündüz iş başındaydı ve AzerTA'nın savaş muhabirleri savaşın olduğu ön cepheden hazırladıkları haberleri doğrudan ajansa gönderiyorlardı (Aslanov, 2013: 116). Savaştan sonraki yıllarda ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel hayattaki başarılar yeniden AzerTA'nın temel konusu hâline gelmişti. Ajans ülkenin sosyal ve siyasi hayatındaki değişikliklerden, ekonomik yapıya; ülkedeki şehirleşme hareketlerinden, bilim ve sanat alanındaki faaliyetlere kadar pek çok konuda içerik üretmeye başlamıştı. Bu denli geniş yelpazedeki haberler SİTA aracılığıyla Sovyet İttifakına ve yabancı ülkelerin basınına ulaştırılıyordu.

2.5.20. Yüzyılın 70. Yılları veya Dönüm Aşamasında

1969 yılının Temmuz ayında Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da siyasi yönetime gelmesi ülke hayatındaki dönüm noktasının başlangıcı oldu. O yıllar Azerbaycan'da milli ruh ve milli kimliğin hayat bulduğu bir dönemdi. Bu bakımdan eğitimin, bilimin ve kültürün gelişmesine büyük özen gösteriliyordu. Böyle bir zamanda basın da dikkatten kaçamazdı (Aslanov, 2013). Sosyal hayatın ve milli şuurun yeniden inşasında medyanın rolünü de göz önünde bulunduran siyasal yönetim bu yönde çalışmalarına başladı.

Haziran 1972'de Bakanlar Kurulu kararıyla Azerbaycan Enformasyon Ajansı (Azerinform) olarak adlandırılan ajans o dönem için ileri teknik ekipmanla donatılmıştı. Elbette, o dönem için bu hiç de kolay değildi. SİTA, Sovyet yönetiminin de saygı duyduğu Haydar Aliyev sayesinde Azerbaycan'ın

başarılarıyla ilgili Azerinform'un hazırladığı haberleri dünyaya yaymaya ve ajansa yaptıkları yardımları göstermeye çalışıyordu (Aslanov, 2013).

3. Savaş Dönemi

1990 yılının Ocak ayında Sovyetler Birliği ordularının Azerbaycan'a saldırması ülkeye büyük zararlar verdi. Savaş sürecinde gazetelerin çıkarılmasına izin verilmiyor, enerji hatları sabote ediliyor, radyo ve televizyonlar yayın yapamıyordu. Hâl böyle olunca ülkede yaşananlar hem içeride hem de dışarıda duyurulamıyordu. İnsanlar son olaylardan sadece ajansın Bakü'nün farklı yerlerinde duvarlara yapıştırdığı bültenler vasıtasıyla haber alabiliyorlardı. Bu bültenlerdeki haberler ise dönemin yönetiminin hiç de hoşuna gitmiyordu. Lakin Azerinform'un gazetecileri meslek ilkelerine sadık kalarak gerçek delillere dayalı haberleri ahaliye iletiyorlardı. Haberlerin başlıca değeri ilk olarak aperatif olmasındaydı. Bu haberler Azerbaycan ve Rus dillerinde yayımlanıyor, bazen Azerinform'un kendi muhabirleri vasıtasıyla ülkenin diğer bölgelerine iletiliyordu. Kâğıtlar gizli şekilde hazırlanıyor ve hava kararınca da Bakü'nün çeşitli mahallelerinde evlerin duvarlarına yapıştırılıyordu; ancak sabah saatlerinde Sovyet askerleri haber kâğıtlarını duvarlardan koparıyorlardı. O günlerde yaşananları olduğu gibi sergileyen Azerinform'un foto vitrininin akıbeti de bu şekilde sonuçlandı (Aslanov, 2011b).

Azerbaycan halkının dışarıya yansımayan durumunu duyurmak amacıyla ajans büyük bir gayret göstermiştir. Hatta ajans çalışanlarının çabasıyla "İlan Edilmeyen Savaş", "İki Yıl Süren Facia" ve "Ermeni Terörü" gibi o zamanki Sovyet yönetiminin desteklediği Ermenistan'ın agresif bir siyasi tutum sergilediğini kanıtlamaya çalışan bir dizi fotoğraf albümü de yayımlanmıştır. Bu 3 albüm İngilizce ve Rusça olmak üzere iki dilde ve her biri 50 bin nüsha olacak şekilde basılıp dağıtılmıştır. "Hocalı Soykırımı", "Enformasyon Ablukasından Çıkmak" isimli albümler ise yine İngilizce ve Rusça; fakat 10'ar bin olarak yayımlanmıştır (Aslanov, Musayev & İsmayılov, 2008).

Dağlık Karabağ'da Ermeni ayrılıkçıların ortaya çıkması ve akabinde Ermenistan'ın askeri saldırıları bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan'ın silahlı çatışmaya dâhil olmasıyla sonuçlandı. Ermenistan, başta Sovyet Rusya olmak üzere lobisinin güçlü olduğu bazı ülkelere finansal ve askeri destek alacağını düşünerek Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiş ve 1 milyondan fazla mecburi göçmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum da Azerbaycan'ı beşerî felaketlerle karşı karşıya bırakmıştır. Böyle bir ortamda Azerinform'un muhabirleri aynı zamanda savaş bölgelerine, yurtlarından uzak kalan insanların geçici olarak yerleştikleri çadır kamplarına giderek materyaller hazırlıyor ve ülkenin durumuyla ilgili gerçekleri dünya kamuoyuna iletmeye çalışıyordu (Aslanov, 2013: 120). O yıllarda Azerinform'un ve "Azerbaycan" neşriyatının çabasıyla çeşitli yayınlar yapılıyor ve Ermenistan'ın uluslararası normlara aykırı biçimde, saldırgan bir politika güttüğünü duyurmaya çalışıyor ve yaşanan olayların da nesnel olarak ortaya koyulması için çaba gösteriyorlardı (Aslanov, 2013).

4. Bağımsızlık Döneminde AzerTac

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten kısa süre sonra, 18 Aralık 1992’de Azerinform tarihi adına kavuştu ve Azerbaycan Telgraf Ajansı, AzerTac olarak adlandırıldı. Lakin Ebulfez Elçibey’in Cumhurbaşkanlığı’ndaki ülke yönetimi ajansın faaliyetlerini önemli görse de AzerTac’ı içinde bulunulan koşullar, yaşanan maddi ve manevi imkansızlıklar nedeniyle modern zamanın ihtiyaçlarını tam manasıyla karşılayacak şekilde donatamadı. Ajans ise konumu ve kendisine biçilen rolü itibariyle yeni devrin taleplerine cevap verebilecek nitelikte olmalıydı. Bunun için ise ilk olarak finansal kaynak gerekliydi; fakat o dönemde bütçeden mahrum kalan AzerTac, zor günler yaşamak zorunda kaldı.

1993 yılında Azerbaycan’da siyasi yönetime geri dönen Haydar Aliyev, basın ve haber ajansının öneminin bilincinde olduğu için devlet enformasyon organının modern talepler doğrultusunda kurulmasına özel olarak dikkat gösterdi (Aslanov, 2013: 121). Haydar Aliyev’in 1994 yılında dünyanın lider petrol şirketleri ile imzaladığı anlaşmalar da ülkenin kalkınmasında yeni dönemin başlangıcı olmuştur. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 3 Mart 1995’te Azerbaycan Telgraf Ajansının yeniden kurulması için bir kararname imzaladı. Bu kararnameyle ajansın tarihi adı kalmakla birlikte ona devlet enformasyon organı statüsü verildi ve Devlet Telgraf Ajansı kuruldu. AzerTac’ın mali sıkıntıları dikkate alınarak, onun esasen devlet bütçesinden malileştirilmesine karar verildi. Bakanlar Kurulu cumhurbaşkanının kararnamesinin icrasıyla ilgili kararı kabul ederek, somut eylemlere geçmiştir. Bu kararname AzerTac’ın faaliyetleri için yeni bir devrin başlangıcı olarak da görülebilir (Aslanov, 2013).

29 Haziran 1996 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna Azerbaycan Devlet Telgraf Ajansının işinin geliştirilmesi için Cumhurbaşkanı tarafından talimat verilmiş ve bu kararla ajansın işinin özgüllüğü dikkate alınarak AzerTac’ın maddi ve teknik altyapısının güçlendirilmesine yönelik birtakım tedbirler alınmıştır. Ajans; tarihinde ilk defa ABD, İran, Almanya, Fransa, Türkiye, Londra, Aşkabat, Tiflis, Moskova ve Taşkent’te temsilcilikler açmış; yabancı dillerde haber hazırlayan ve yayın ofisler kurmuştur (Aslanov, 2011).

AzerTac, 1993’te Türkçe konuşan ülkelerin haber ajanslarının biraraya gelmesiyle kurulan TKA’nın (Türkçe Konuşan Ülkelerin Haber Ajansları Birliği) da kurucu üyeleri arasında yer almaktadır. Ajans, 1994’te Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Rusça, İngilizce ve Türkçe olarak da ortalama günde 100-150 kadar haber servis etmiştir. 1994’te elde edilen verilere göre AzerTac, 51 ülkeyle irtibat kurmuş ve ajans tarafından yayımlanan haberler, pek çok uluslararası haber ajansı ile yazılı ve görsel basın tarafından kullanılmıştır (Rüstemov 1994).

Gerçekleştirilen bu yenilikler AzerTac’ın faaliyetinde de esaslı değişikliklere yol açmış ve teknik donanımların geliştirilmesi ajansın tüm işlerinde pratikliğin artmasını sağlamıştır. Sonuç itibariyle önceki yıllara kıyasla yayılan enformasyonun sayısı 10 kattan fazla artış göstermiştir (Aslanov, 2013).

4.1. AzerTac'ın Bugünü

Her geçen yıl AzerTac hem yabancı dil hem tanınma hem de Azerbaycan'ın sesini duyurma konusunda hatırı sayılır şekilde yol kat etmektedir. Ajans bugün resmi bilgilerle beraber devamlı bir şekilde Azerbaycan Türkçesi, İngilizce, Rusça, Fransızca, Almanca, Arapça ve Çince olmak üzere 7 dilde ve hemen her konuda güvenilir bir kaynak olarak enformasyon yaymaktadır. AzerTac modern internet çağının teknolojik yeniliklerine ayak uydurarak çocuklara yönelik bilgi ve içerikler barındıran siteler oluşturarak faaliyet alanlarını farklı bir yönde de geliştirmektedir.

AzerTac, Anadolu Ajansı, TASS (Rusya), Şinhua (Çin), İRNA (İran), ANSA (İtalya), BTA (Bulgaristan), Ukrinform (Ukrayna), TANYUG (Sırbistan), AGERPRES (Romanya), BELTA (Beyaz Rusya), Moldpress (Moldova), ATA (Arnavutluk), MTI (Macaristan), MENA (Mısır), PETRA (Ürdün), ANTARA (Endonezya), MONTSAME (Moğolistan), Yonhap (Kore Cumhuriyeti), LETA (Letonya), Kabar (Kırgızistan), Kazinform (Kazakistan), KUNA (Kuveyt), Hovar (Tacikistan), KYODO (Japonya), BuaNews (Güney Afrika Cumhuriyeti), AGI (İtalya), QNA (Katar), ELTA (Litvanya), TELAM (Arjantin), PAP (Polonya), SPA (Suudi Arabistan), Asia Pulse Ltd. (Avustralya) ajansları ile işbirliği sözleşmeleri imzalamıştır. Bundan başka, Türkiye Gazeteciler Federasyonu (TGF) ile de ikili işbirliği sözleşmesi vardır (AzerTac, 2019).

15 Nisan 2003'te İstanbul Çırağan Sarayı'nda 'Dünya Enformasyon Ajanslarının Dünya Barışının Sağlanmasındaki Rolü' konulu bir toplantı düzenlenmiş ve bu organizasyonda Anadolu Ajansı ve AzerTac arasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma uyarınca her iki ajans da birbirleri tarafından üretilen haberleri ücretsiz olarak kullanabilecek ve deneyimlerini de paylaşacaktır. (Rzayev, 2003).

AzerTac 2004 yılında Asya ve Pasifik Ülkeleri Haber Ajansı'na (OANA), 2008 yılında Avrupa Haber Ajansları İttifakı'na (EANA) üye olarak kabul edilmiştir. Ajans, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun üyesi olan ülkelerin Ulusal Haber Ajansları Birliği (ANİA), Türk dilli Haber Ajansları Birliği'nin (TKA), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üye olan ülkelerin Ulusal Haber Ajansları Birliği'nin (BSANNA) kurucularından biridir. Ajansın Azerbaycan'ın ilçeleri olmakla, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Baltık ülkeleri, Macaristan, Rusya, Ukrayna, Mısır, Türkiye, Gürcistan, İran, Özbekistan, Türkmenistan, Çin, Japonya, İspanya, Romanya, İtalya ve İsveç'te temsilcilikleri faaliyet göstermektedir (AzerTac, 2019).

Gazetecilik faaliyetine 1975 yılından başlayan Azerbaycan'ın tanınmış gazetecisi Aslan Aslanov'un ajansa büyük katkıları olmuştur. Aslanov 2002 yılının Ekim ayında Haydar Aliyev'in fermanıyla AzerTac'ın başkanı olarak görevlendirilmiştir. Tecrübeli gazeteci başkanlık faaliyetini günümüzde de devam ettirmektedir.

5. Sonuç

Yapılan analizler ve verilen örnekler doğrultusunda bir sonuca varmak gerekirse ilk olarak vurgulanması gereken hususun ajans gazeteciliğinin sadece bir enformasyon alınan/iletilen iletişim aracı olarak görülmemesi gerektiğidir. Haber ajansı toplum hayatı, devletin iç-dış politikası ve uluslararası ilişkileri ile ilgilidir.

Gazetecilik gibi ajans gazeteciliği de tarihsel bir husus olarak toplumun atladığı kademelere doğru orantıda uyum sağlamaktadır. Bu detay ajans gazeteciliğini dönemsel olarak ortaya çıkan toplumsal talepler, teknolojik yenilikler, ekonomik, siyasi ve kültürel dinamikler doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Haber ajanslarının zamanın talebine uyum sağlayarak fotoğraf, karikatür eleştiri vb. uzmanlaşmış tema haberciliğini işlevlerinin arasına dâhil etmesi bu durumu açıklayacak örnektir.

AzerTac'ın bağımsızlık süreci irdelendiği vakit, ilk ve en önemli eşiklerden birisinin Azerbaycan'ın SSCB'nin dağılmasından sonra ulus devlete dönüşmesi olduğu aşıkardır. Zira ülkenin bağımsızlığını kazanmadan önceki dönemde ajansın faaliyetlerini sürdürme konusunda yaşadığı zorluklara AzerTac'ın tarihsel serüveninde değinilmiştir. Bu ilk eşğin ardından Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı olması da ajansın gelişimi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Eklektik bir biçimde bağımsız devlet olma süreci ve siyasi iktidarda yaşanan istikrarlı süreç bu konuda birbirine destek olmuştur. Haydar Aliyev, vizyonu ve uzun yıllar SSCB'de görev yapmış bir siyasi figür olarak tecrübesiyle ajansın gelişiminde kilit rol oynamıştır. Aliyev'in asıl katkısının ajansın gelişimi konusunda olduğunu söylemek ise daha isabetli bir tespit olacaktır. Özellikle Aliyev'in cumhurbaşkanlığı sürecinde ajansa ciddi bir yatırım yapılmış ve AzerTac teknolojik olarak modern dünyanın gerekliliklerine uygun şekilde donatılmıştır. Bunun yanı sıra nitelikli personel istihdamı ve pek çok yerde açılan temsilciliklerle ajansın modern bir kimliğe bürünmesi sağlanmıştır. Aslanov (2013)'un "SİTA Moskova'daki baş ofisini bilgisayar teknolojileriyle donatmaya başladığı zamanlarda, Haydar Aliyev'e saygı belirtisi olarak Azerinform'u dönemin çağdaş 'Olivetti' markalı bilgisayarlarıyla donatmıştır. Böylece, 1970-1980 yıllarında o dönemin en son bilişim teknolojileri ve ekipmanıyla donatılan Azerinform geçmiş Sovyet ülkelerinin enformasyon ajansları arasında hem maddi-teknik altyapının mükemmelliğine, hem de ileri düzeyde yaratıcılık potansiyeline göre ön sıralarda yer almayı başarmıştı" bu ifadeleri de Haydar Aliyev'in ajansa yaptığı katkıları kanıtlar niteliktedir.

AzerTac Haber Ajansı'nın da ajans gazeteciliği adına işlevi irdelenerek ülkenin sosyo-ekonomik, politik, kültürel hayatına uyum sağlayarak geliştiği görülmektedir. Sovyet döneminde birkaç defa derin inişler yaşasa da Haydar Aliyev'in ülke yönetimine geri dönmesinden sonra ülkenin tanınması adına yapılan siyasi temaslar ajansın dünya çapında bilinmesinin ve modern AzerTac için önemli işbirliklerinin başlangıcı olmuştur. AzerTac ülkenin diğer haber birimlerine habercilik adına ciddi bir örnek teşkil etmesiyle birlikte bugün Azerbaycan'ın en önemli enformasyon kuruluşu konumuna ulaşmıştır.

Çalışmanın sonucu olarak, Azerbaycan Haber Ajansı ile ilgili Türkçe literatürde bilgilerin yetersiz olduğu saptanmıştır. AzerTac Haber Ajansının geçirdiği tarihi süreç, bugünkü çalışmaları, komşu ülkeler ve dünya ülkeleriyle işbirlikleri ajans gazeteciliği adına farklı yönlerden araştırılmalı, çok yönlü okumalar yapılarak ajansın tanınmasıyla ilgili bilgi eksikliği giderilmelidir.

KAYNAKLAR

- Alemdar, K. (1981). Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri- İletişim Sosyolojisinin Temelleri üzerine Bir Deneme. Ankara: A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu Basımevi.
- Aliyev, H. (1997). Bağımsızlığımız Sonsuzdur. Bakü: Azereşir.
- Aslan Aslanov, Hilmi Bengi. (2009). Türkdilli Ajansların Bakü Görüşü. Türkdilli Ülkelerin Haber Ajansları Birliği Genel Meclisinin 7. Toplantısı (s. 168). Bakü: Şark - Garp.
- Aslan Aslanov, Vagif Musayev, Dağbeyi İsmayilov. (2008). AZERTAC'dan AZERTAC'a. Bakü: Şark - Garp.
- Aslanov, A. (2009). Küreselleşen Dünyada Enformasyon Herkes İçin. Küreselleşen Dünyada Enformasyon Herkes İçin (s. 480). Bakü: Şark - Garp.
- Aslanov, A. (2010). Azertac'ın Oluşum Süreci ve Tarihi Gelişme Dönemleri. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 282.
- Aslanov, A. (2011). AzerTac 90 . Bakü: Şark -Garp.
- Aslanov, A. (2011). Modern Dünyanın Bilişim Ağında AzerTac'ın Yeri: Oluşum Tarihi ve Gelişim Aşamaları. Bakü: Şark - Garp.
- Aslanov, A. (2011). Modern Dünyanın Bilişim Ağında AZERTAC'ın Yeri: Oluşum Tarihi ve Gelişim Aşamaları. Bakü: Şark - Garp.
- Aslanov, A. (2013). Devlet Siyasetinin Enformasyon Temini. Bakü: Şark - Garp.
- AzerTac. (2019, Ağustos 10). Uluslararası İlişkiler. 2019 tarihinde azertag.az: <https://azertag.az/site/InternationalRelations> adresinden alındı.
- Başkut, C. F. (1967). Gazetecilik Dersleri. İstanbul.
- Bülbül, A. R. (2000). Genel Gazetecilik. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Bülbül, R. (2000). Uluslararası İletişim. Konya: Damla Ofset.
- Çakır, H. (2012). Gazeteciliğe Giriş. Konya: TABLET Yayınları.
- Dikkaya, M., & Çaylak, A. (2008). Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar. Journal of Central Asian & Caucasian Studies.
- Girgin, A. (2001). Haber Ajansı (Agence de Presse) (News Agency) . Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Dergisi. atillagirgin.net. adresinden alındı.
- Girgin, A. (2002). Uluslararası İletişim Haber Ajansları ve A.A. İstanbul: Der Yayınevi.

- Girgin, P. D. (2008). *Gazeteciliğin Temel İlkeleri*. İstanbul: DER Yayınları.
- Gönenç, Ö. (2004). *Medya Dünyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- İnuğur, M. N. (1982). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- İsabeyli, A. (2005). *Ekinci Gazetesinin Bibliografyası*. Şirvanneşir.
- Kars, P. N. (2013). *Haberin Tarihi, Kuramları, Söylemi ve Radyo-Televizyon Haberciliği*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları-Cep Üniversitesi Dizisi.
- McKinsey. (1999). *Dünyada Kamu Hizmeti Yayıncıları*. Ankara: TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayını.
- Mehdiyev, R. (2007). *Geçiş Toplumlarında Demokrasi*. *Geçiş Toplumlarında Demokrasi* (s. 392). Bakü: Şark - Garp.
- Mirahmedov, A. (1983). *Azerbaycan Edebiyatına Dair Tetkikler*. Bakü.
- Mutlu, E. (1998). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Neill, W. M. (1989). *Dünya Tarihi*. Ankara: Verso-İmge Yayını.
- Oktay, A. (1987). *Toplumsal Değişme ve Basın*. İstanbul: B/F/S Yayınları.
- Oskay, Ü. (1983). *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Özbek, M. (2004). *Kamusal Alan* (1 b.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Özök, E. (1982). *Sanat, İletişim Ve İktidar*. Ankara: Tan Yayınları.
- Perrin, J. (2004). *Haydar Aliyev Güçlü Şahsiyet, Zeki Politikacıdır / Dünyayı Hayran Bırakan İnsan*. Bakü: Azernesr.
- Rigel, N. (2000). *İleti Tasarımında Haber*. İstanbul: Der Yayınları.
- Rüstemov, V. (1994, Mart 5). *AzerTac: Dün, Bugün, Yarın*. (Mehdiyev, Röportaj Yapan) *Azerbaycan Gazetesi*.
- Rüstemova, S. (1993). *Azerbaycan Dövri Matbuatı 1875-1990*. Bakü.
- Rzayev, T. (2003). *Azerbaycan Devlet Telgraf Ajansı Azertac*. Bakü.
- Şahin, M. (2012). *Ajans Gazeteciliği ve Haber Ajansları*. Ankara: Matsa Basımevi.
- Şahverdiyev, A. (2010). *Azerbaycan Matbuat Tarihi*. Bakü.
- Tokgöz, O. (2000). *Temel Gazetecilik* (4. Baskı b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Tokgöz, O. (2006). *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Topçubaşov, A. (2010). *Azerbaycan'ın Yol Göstereni*. Bakü.
- Topuz, H. (1996). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Yazıcı, A. N. (1999). *Kamu Yayın Kurumları ve Yeniden Yapılanma*. Ankara: TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü Ofset Tesisleri.
- Zeytinli, M. (1996, 12). *Uluslararası Haber Dolaşımının Sorunları*. *Yeni Türkiye*.